

УДК 811.112.2'06'367:162/164

СИНТАКТИКА ЧАСТКОВОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Руслан Зверюк

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

Статтю присвячено дослідженню особливостей синтактики часткового заперечення в сучасній німецькій мові. Визначено сутність та критерії розмежування загального і часткового заперечення. Систематизовано компоненти речення, які можуть заперечуватися частково.

Ключові слова: повне і часткове заперечення, сильне і слабе часткове заперечення, контраст, сфера дії заперечення.

Часткове заперечення в німецькій мові трактується неоднозначно в лінгвістичній літературі. Деякі мовознавці не виділяють часткового заперечення взагалі [8; 11; 15]. Тому важливо визначити критерії виокремлення часткового заперечення і показати його функціонування в німецькому реченні.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка текстових фрагментів з художніх творів сучасної німецької літератури загальним обсягом 1095 сторінок. У статті використовуються описовий і трансформаційний методи дослідження.

Насамперед слід з'ясувати, що таке мовне заперечення. Є дуже багато різних тлумачень заперечення. Адже його вважають прагматичною, семантичною, просодичною та морфо-синтаксичною категорією [4, с. 26] і зараховують до мовних універсалій [1, с. 78; 3, с. 3]. Заперечення корелює із своєю протилежністю – ствердженням, утворюючи таким чином бінарну опозицію, в якій ствердження свідчить про наявність ознаки, а заперечення виражає її відсутність. Ця відсутність робить заперечення маркованим членом опозиції. Стосовно участі в процесі відображення предметів, ознак і явищ об'єктивної реальності вони рівноправні. Між цими двома протичленами існує все ж таки певна асиметрія з погляду іманентних характеристик: ствердження є самодостатнім, воно повідомляє безпосередньо про навколишній світ. Заперечення – вторинне, опосередковане, спричинене ствердженням і залежне від нього. Та незважаючи на це, заперечення, як і ствердження відіграє дуже важливу роль у пізнавальному процесі [4, с. 44; 1, с. 192-197; 3, с. 8-10; 2, с. 6].

Лінгвістичні концепції заперечення базуються на формально-логічному підході. Найпереконливішою з них видається концепція генеративної граматики, в рамках якої трактування заперечення зводиться до його розгляду в глибинній структурі речення [8; 15; 11]. Представники цієї граматики вважають, що в глибинній структурі існує лише єдиний заперечний елемент, який є частиною речення, а у поверхневій структурі реалізується по-різному, тобто може вживатись у різних позиціях та у функції деяких частин мови. Вони відкидають традиційний поділ речень на загально та частково заперечні, аргументуючи це за допомогою перефразування. Для цього із заперечного речення виокремлюється заперечний елемент у формулювання *хитно, що*, якому підлягає відповідне позитивне речення [8, с. 242]:

© Зверюк Р., 2008

- (1a) **Er kommt heute nicht.**
Es ist nicht wahr, daß er heute kommt.
- (1b) **Er kommt nicht heute.**
Es ist nicht wahr, daß er heute kommt.

Як видно, в обох реченнях (1a) *Він сьогодні не прийде* та (1b) *Він прийде не сьогодні* заперечення має ту саму сферу дії: *хибно, що він сьогодні прийде*, тобто поширюється на ціле висловлювання, оскільки заперечуються предикації. Однак, ці речення все ж не є рівнозначними. Їх відмінність лежить передусім у площині прагматики. Адже речення (1a) семантично самодостатнє, а (1b) характеризується певною семантично неповнотою, яка заповнюється у конкретній комунікативній ситуації чи в (кон)тексті, тому заперечення у реченні (1b) – це семантично складніша операція, яка надає можливість альтернативного продовження [4, с. 168-169].

На даному етапі дослідження ми дотримуємося традиційного поділу заперечення на повне (ПЗ) і часткове (ЧЗ), оскільки такий поділ є доцільним при розгляді заперечення як синтаксичної категорії. Ці два типи протиставляються й утворюють двочленну схему, яка розділяє заперечення цілого речення і заперечення частини речення. Часткове заперечення розрізняють такі мовознавці, як Юнг [12], Гельбіг [10], Зітта [13], автори граматики Дуден [7] та інші. Цей поділ започаткував Брату, який за допомогою позитивного речення “*Mein Freund hat das Buch heute früh auf dem Tisch gefunden*“ (Мій друг знайшов сьогодні зранку на столі книжку) показав, що це речення може заперечуватися по-різному і що *nicht* (*не*) може стосуватися кожного члена речення [6, с. 2].

- (2) a. Nicht mein Freund hat das Buch heute früh auf dem Tisch gefunden.
 b. Mein Freund hat das Buch nicht heute früh auf dem Tisch gefunden.
 c. Mein Freund hat das Buch heute früh nicht auf dem Tisch gefunden.
 d. Mein Freund hat nicht das Buch heute früh auf dem Tisch gefunden.
 e. Mein Freund hat das Buch heute früh auf dem Tisch nicht gefunden.

Речення (2a-d) і (2e) неоднакові за своїм значенням. У (2e) маємо повне заперечення; заперечення поширюється на ціле речення. У прикладах (2a-d) йдеться про часткове заперечення, при якому щораз інша частина речення виступає сферою дії заперечення¹ *nicht* (*не*). При повному запереченні заперечується ціле речення.

- (3) a. Ich habe dich nicht geliebt. (*Es trifft nicht zu, daß ich dich geliebt habe*)

При ЧЗ висловлювання залишається в цілому позитивним, за винятком заперечуваної частини:

- b. Ich habe nicht dich geliebt. (*Ich habe geliebt, aber nicht dich*)

Ознаками ЧЗ є: 1) позиція заперечного слова; 2) інтонація; 3) наявність контрасту.

Місце заперечного слова може в багатьох випадках бути маркером для розрізнення повного чи часткового заперечення. Нерідко саме розміщення частки *ne* називають формальним критерієм розрізнення, тому що у німецькій мові це заперечне слово може перебувати на різних позиціях у реченні. Це особливо добре видно на прикладі, що запропонував Брату (див. вище).

Отже, *nicht* при частковому запереченні переважно, проте не обов'язково, передує члену речення, який потрапляє в сферу дії заперечення. Часткове заперечення не мусить стояти безпосередньо перед заперечуваною частиною, а може вживатись також в іншій позиції у реченні, якщо заперечуваний член інтонаційно

¹Під сферою дії заперечення розуміють семантичну ділянку, на яку поширюється заперечення [5].

наголошується. Таким чином, другою і найважливішою ознакою часткового заперечення є інтонація:

- a. Ich habe dich nicht geliebt.
- b. Ich habe nicht 'dich geliebt.
- c. Ich habe 'dich nicht geliebt. [7, с. 641-642]

(4) a. Der Mann steht nicht 'vor der rechten Tür. (sondern z.B. hinter der rechten Tür.)

- b. Der Mann steht nicht vor der 'rechten Tür. (sondern z.B. vor der linken Tür.)
- c. Der Mann steht nicht vor der rechten 'Tür. (sondern z.B. vor der rechten Wand.)

[14, с. 190-192]

Стосовно останніх трьох прикладів слід з'ясувати також поняття “фокус” і “сфера дії” [5, с. 257-279; 11, с. 570-578]. Сфера дії – це те, що заперечується, тобто та частина речення, на яку поширюється значення заперечення. А фокус – це специфічний центр заперечення, те, чого воно безпосередньо стосується. Він інтонаційно наголошується і вказує на можливість заміни сфокусованої частини. Отже, в поданих реченнях сфера дії – “vor der rechten Tür”, а фокуси – відповідно “vor”, “rechten”, “Tür”.

Ознакою часткового заперечення може виступати також можливість протиставлення:

- (5) *Nicht* er schreibt den Brief, *sondern* sie.

Наявність у реченні однієї з названих ознак може вказувати на часткове заперечення. Часто ці два чи три механізми взаємодіють.

Розрізняють два підтипи часткового заперечення, які відрізняються місцем заперечного слова, а також тим, що воно в одному випадку наголошується, а в іншому ні. Ці два типи називають сильним та слабким частковим запереченням.

Сильне часткове заперечення має такі ознаки вираження:

- заперечувана величина наголошена;
- заперечне слово ненаголошене;
- заперечне слово безпосередньо передує члену, який є заперечуваною величиною чи містить її. [5, с. 322]

(6) *Nicht* 'mein Vater hat mich einst einen Bajazzo genannt. [18, с. 39]

Слабке часткове заперечення має такі ознаки вираження:

- заперечувана величина наголошена;
- заперечне слово наголошене;
- заперечне слово стоїть після члена, який є заперечуваною величиною чи містить її. [5, с. 340]

(7) 'Mein Vater hat mich einst einen Bajazzo 'nicht genannt.

Частково заперечуватися можуть усі частини речення чи висловлювання.

(8) *Nicht* sie, *nicht* die verächtliche Kunst des guten Gewissens waren das Sittliche, *sondern* der Kampf und die Not, die Leidenschaft und der Schmerz! [18, с. 218]

У реченнях (7) і (8) заперечення поширює свою дію на підмет.

Частково заперечуватися може також іменна частина присудка (предикатив). Але, як відомо, заперечне слово також і при повному запереченні передує предикативу. У такому випадку часткове заперечення або впливає з контексту, або на нього вказує *sondern*-доповнення:

(9) Der Herr Tritt ist aber gar *kein* Lebenskünstler, *sondern* er ist ein hundsgemeiner Lump. [16, с. 230]

При частково запереченому предикативі часто вживається заперечне слово *kein* (ніякий, жодний, не), а до нього і *sondern*-протиставлення. *Nicht* може заперечувати як іменники, так і інші типи предикативу (прикметник, числівник, займенник).

Додаток заперечується також словами *nicht*, рідше *kein*.

(10) Er trug keinen Hut, sondern hatte statt dessen die Kapuze seines weiten, schwarzen Mantels über den Kopf gezogen. [18, с. 45]

(11) ''Türen hat das Haus nicht. [16, с. 212]

Слід взяти до уваги також додатки, що вживаються разом з квантифікаторами (неозначені займенники, що вказують на неозначену кількість).

(12) Er hat nicht viele (wenige, alle) Bücher gelesen.

У наведеному прикладі спостерігається часткове заперечення квантифікатора *viele*. На додаток *Bücher* дія часткового заперечення не поширюється.

Що стосується обставин різних типів, то безпосередньо перед ними може стояти повне заперечення *nicht*, і не лише тому, що деякі з них тісно пов'язані з дієсловом, а також і в інших випадках. Визначити часткове заперечення можна лише за допомогою інтонації і/або контрасту. Частково заперечуватися можуть обставини усіх типів – місця, часу, способу дії тощо.

(13) ... und wir stehen nicht in einem Totenreich, sondern in der Wüste von Tamaulipas... [17, с. 25]

Як відомо, заперечення, що стосується дієслова, виступає повним запереченням. Але іноді частково заперечуватися може і дієслово. Це відбувається здебільшого при наявності контрасту.

(14) Das Wort endet auf a nicht, es beginnt mit a.

(15) Er schreibt Briefe nicht, sondern liest.

Навіть самі прийменники і ненаголошені префікси можуть заперечуватися.

(16) Das Buch liegt nicht auf dem Tisch, sondern unter dem Tisch.

(17) Er hat die Flasche nicht ver-, sondern entkorkt.

У результаті проведеного дослідження є усі підстави вважати, що синтаксично часткове заперечення реалізується неоднозначно. Місце заперечного слова, інтонація і можливість протиставлення є критеріями, які визначають розмежування двох типів заперечення – повного і часткового. При ЧЗ заперечуються лише окремі частини речення. ЧЗ поділяється на слабке та сильне. Ці підтипи визначаються за позицією заперечного слова в реченні та його наголошеною (при слабкому) або ненаголошеною (при сильному) реалізацією. Усі частини речення можуть частково заперечуватися.

1. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М., 1983. – 212 с.
2. Мокра О. М. Заперечення у сучасній французькій мові: структурно-семантичні та функціональні параметри.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 20 с.
3. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. – К., 1978. – 118 с.
4. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 290 с.
5. Adamzik K. Probleme der Negation im Deutschen. Studien zur zeitgenössischen Grammatikographie [Studium Sprachwissenschaft, Beiheft 10]. – Münster: Nodus Publikationen, 1987. – 430 S.
6. Bratu T. Die Stellung der Negation ‚nicht‘ im Neuhochdeutschen // Zeitschrift für Deutsche Philologie. 1940. – Bd. 65. – S. 1-17.
7. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim: Bibliographisches Institut, – 1995864 S.
8. Hartung W. Die Negation in der deutschen Gegenwartssprache. // Probleme der Sprachwissenschaft. Beiträge zur Linguistik. – The Hague. Paris: Mouton, 1971. – S. 241-251.
9. Heinemann W. Negation und Negierung. Handlungstheoretische

Aspekte einer linguistischen Kategorie. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1983. – 286 S. 10. Helbig G., Albrecht H. Die Negation. – Leipzig, Berlin, München: Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1993. – 72 S. 11. Jacobs J. Negation // Stechow A. v., Wunderlich D. (Eds.), *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. – Berlin: de Gruyter, 1991. – P. 560-596. 12. Jung U., Kustner H. Semantische Mechanismen der Negation. – Berlin: Akademie-Verlag, 1990. – 174 S. 13. Nussbaumer M., Sitta H. Negationstypen im Spannungsfeld von Satz- und Sondernegation // *Deutsch als Fremdsprache*. 1986. Bd. 23. – S. 58-84. 14. Qian M. Untersuchungen zur Negation in der deutschen Gegenwartssprache: eine mikro- und makrostrukturelle Analyse. [Sammlung Groos 32]. – Heidelberg: Julius Groos, 1987. – 366 S. 15. Stickel G. Untersuchungen zur Negation im heutigen Deutsch. – Braunschweig: Vieweg, 1970. – 242 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Frank L. *Gesammelte Werke*. Band 1. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1959. – 525 S.
17. Frisch M. *Homo faber*. Ein Bericht. – Frankfurt a. M.: suhrkamp taschenbuch 354, 1977. – 202 S.
18. Mann T. *Erzählungen*. – Leipzig: Philipp Reclam jun, 1975. – 368 S.

THE SYNTACTICS OF PARTIAL NEGATION IN GERMAN

Ruslan Zveriuk

The essence and criteria for distinguishing the sub-types of negation are determined. Graded negation of parts of sentences has been tackled in more detail..

Key words: complete and partial negation, strong and weak partial negation, contrast, scope of negation.